

Володимир Герасимчук

аспірант,
Інститут проблем сучасного мистецтва Національної
академії мистецтв України

e-mail: v.gerasymchuk@gmail.com | orcid.org/0009-0008-7677-7664

Volodymyr Herasymchuk

postgraduate student,
Modern Art Research Institute of the National Academy
of Arts of Ukraine

Комеморативні практики у час війни: на прикладі проекту Богдана Мазура «Пам'яті цивільних жертв»

Commemorative Practices During the War: Bohdan Mazur's project Memory of Civilian Victims

Анотація. Досліджено актуальні питання, пов'язані з меморіальним аспектом вшанування пам'яті загиблих цивільних громадян України внаслідок російської агресії. Акцентується увага на художніх аспектах вияву комеморативного питання у просторі міської архітектури та формах соціальної комунікації, що спрямовані на утворення таких меморіальних зон як частини колективної пам'яті та комеморативної політики держави загалом. Мета статті — дослідити художні практики та соціокультурні (інституційні) взаємодії, спрямовані на реалізацію меморіальної культурної політики у час війни. Предметним полем статті є практична реалізація задуму меморіального архітектурного проекту «Пам'яті цивільних жертв» Богдана Мазура, відомого українського скульптора. Саме на прикладі втілення меморіального проекту Б. Мазура автор висвітлює суперечливі підходи та погляди, проблемні зони реалізації цього проекту — від форм меморіалізації трагічних подій до способів комунікації з органами влади, лідерами думок та експертами-професіоналами у цьому питанні в контексті воєнного часу.

Ключові слова: вшанування пам'яті, меморіальна культурна політика, історична пам'ять, меморіальна скульптура, Богдан Мазур, соціокультурні комунікації, комеморативна політика, інституційна взаємодія, органи влади, лідери думок.

Постановка проблеми. Меморіальна композиція (скульптура, пам'ятка) є однією з матеріалізованих знаків комеморативної пам'яті, спрямованої на вшанування, збереження та усвідомлення історичної спадщини та пережитого травматичного досвіду із чи не найболючіших для суспільства маркерів: численні жертви війни та зруйновані вектори розвитку цілих поколінь. Такі меморіальні місця, окрім того, що мають «терапевтичну» дію, сприяють соціальному діалогу та осмисленню відповідних подій, допомагають сформувати спільне сприйняття минулого, соціальне примирення та консолідувати суспільство. Ці комеморативні практики є не просто способами вшанування, а спільною платформою для історичних рефлексій, сприяючи пошуку нових форм взаємодії соціальних груп у формуванні післявоєнної культурної доктрини України.

Поряд із загиблими на полі бою, Україна втрачає також життя своїх цивільних мешканців. У цьому контексті втрати серед цивільного населення суспільство відчуває гостро і трагічно, бо серед цивільних — найбільш незахищені громадяни країни. Саме через це збереження пам'яті про мирні жертви є одним із пріоритетів державної комеморативної політики. Встановлення меморіальних скульптур у пам'ять про цивільні жертви російсько-української війни є особливо актуальним і сприятиме формуванню дискурсу цінності кожного

людського життя, яке обірвалося у жерлі війни, та допоможе формуванню колективної пам'яті як частини меморіальної політики держави воєнного часу та повоєнного майбутнього.

В українському суспільстві точаться дискусії щодо того, коли доцільно реалізовувати такі проекти. Прихильники повоєнного вшанування пам'яті наголошують на необхідності тривалого «опрацювання» травматичного досвіду суспільством, щоб підготувати «правильний» акт пам'яті. З іншого боку, ми є свідками того, як громади потребують меморіального відображення свого пережитого болю і страждання. Свідченням цього є поява меморіальних місць загиблим українцям в Ірпені, Вишгороді, Бучі та інших українських містах.

Ще одним дискусійним полем є публічна риторика навколо того чи іншого меморіального художнього задуму, яка часто заходить у глухий кут через неоднозначні реакції лідерів культурних спільнот. Прикладом є вшанування пам'яті Героя України Олександра Мацієвського, коли встановлений монумент воїнові викликав у суспільстві суперечливі оцінки. По суті, під час воєнного стану питання створення меморіальних художніх споруд вимагає нових компетентностей, як від відповідних державних органів у питанні реалізації таких проектів, так і від спільноти, що їх втілює,

а також нових форм роботи з лідерами суспільної думки. У цьому контексті реалізація меморіального проекту Богдана Мазура «Пам'яті цивільних жертв війни» (на прикладі м. Київ) дасть змогу підсумувати досвід за кількома зрізами: художній проєкт і його роль у формуванні колективної пам'яті; задум та його експертні оцінки професійними спільнотами; комунікація з органами влади та її проблемні місця; взаємодія з лідерами думок, що часто формують суперечливі реакції у пересічних мешканців. Цей комплексний підхід у вивченні емпіричного досвіду та його узагальнення складає актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українських комеморативних дослідженнях можна виокремити кілька трансформаційних етапів: 1) дослідження радянської меморіальної спадщини як частини колоніальної історії України; 2) праці про меморіальну спадщину початку доби Незалежності, пов'язану зі змінами у світоглядних наративах та етап активних напрацювань, пов'язаних з інституалізацією меморіального дискурсу. Питання колективної пам'яті, теоретичні аспекти цієї проблематики представлено у дослідженнях В. Бабки [1; 2], А. Киридон [7; 8; 9; 10], А. Коника [11] та ін. Питання меморіальної політики довоєнної України розглянуто у працях К. Баханова [3], О. Маклюка [16]. Європейський досвід меморіальної політики проаналізовано у дослідженні А. Киридон [10]. Питання захисту культурної спадщини та її примноження — у праці В. Потапенка [14]. Європейський досвід комеморальної політики — у студіях G. Baranowska, L. Castellanos-Jankiewicz [21], G. Dalbo [22], J. Duyster Borreda [21], U. Pfeil [22], J. M. Sharrock [25], D. Viejó-Rose [26].

Мета статті полягає у дослідженні художніх практик та соціокультурних (інституційних) взаємодій, спрямованих на реалізацію меморіальної культурної політики у час війни.

Методологія дослідження базується на системному підході, який уможливує аналіз соціокультурних та мистецьких аспектів предмета вивчення. Особливу увагу приділено розгляду структурних, функціональних та нормативних вимірів комеморативної політики у час війни. Аналіз структурних компонентів дозволяє ретельно висвітлити ключові аспекти та складові цієї політики, зокрема її характер, форми вираження, функції, суб'єктів та об'єкти реалізації, завдання та способи впровадження. Результати такого аналізу допомагають зрозуміти внутрішній механізм функціонування комеморативної політики, розкрити її сутність та визначити можливі напрями оптимізації в межах культурної політики держави. Враховуючи взаємозв'язки між структурними елементами порушеного питання, дослідження сприятиме глибокому та всебічному розумінню явища комеморації в політичному та культурному контексті та формуванню ефективних стратегій його втілення.

Основними завданнями дослідження є:

- відображення мети й завдань комеморативної політики в аспекті вшанування пам'яті сучасного культурно-історичного періоду української держави;
- відстеження ролі меморіальних арт-об'єктів в культурній політиці та її комеморативній складовій, аналіз їхнього впливу на формування колективної пам'яті;
- висвітлення художніх та емоційно-рефлексивних компонентів меморіального проєкту Богдана Мазура «Пам'яті цивільних жертв»;
- виокремлення основних проблемних зон, пов'язаних з реалізацією проєкту Б. Мазура у Києві.

Виклад основного матеріалу. В умовах російсько-української війни питання відповідної комеморативної політики набуває надзвичайної ваги, і відповідь на нього необхідно знайти якомога раніше з огляду на те, що комеморація формує ціннісні орієнтири, визначає вектори та перспективи національного розвитку. Нині одним із головних завдань, поряд зі збереженням пам'яті, постає завдання лікування травматичного досвіду, пошуку порозуміння, формування спільної історичної пам'яті. Як зазначають розробники «Концепції комплексної меморіалізації Бабиного Яру...», «... перед процесами увічнення пам'яті стоять різнопланові завдання. Меморіали мають як приватні / рефлексивні, так і публічні / освітні функції. Вони відсилають не тільки до минулого (спогади про події, визнання й ушанування жертв), але також до сучасності (процеси усунення травм, розбіжностей, відновлення довіри між громадами) й до майбутнього (просвітництво задля недопущення подальшого насильства)» [12, с. 50]. Такий підхід передбачає використання нових, сучасних та інтегративних форм меморіалізації, коли художній компонент задуму сприяє емоційно-ціннісному сприйняттю меморіальної композиції реципієнтом. При цьому саме особисте враження, рефлексія формують колективну пам'ять, яка, на відміну від історичної, за своєю природою є інтерактивною та залежною від контексту.

Колективна пам'ять і меморіальна політика офіційного рівня перебувають у двосторонньому зв'язку і детермінують одна одну, адже держава визначає доцільність тих чи інших меморіальних композицій. Поява таких меморіальних скульптур у локаціях міст створює передумови для формування колективної пам'яті, нагадуючи про трагічні події та необхідність запобігти такому ходу історії у майбутньому. Встановлюючи меморіальну скульптуру, громади можуть віддати належне втраченим життям і гарантувати, що їхні історії не будуть забуті.

Проте важливим є сам процес реалізації меморіальної скульптури, що базується на етапності звершень: зародження задуму, розробка концепції меморіалізації, діалог з громадою та спільнотами, конкурсний відбір та затвердження ідеї, проєктування та планування,

встановлення, а також обслуговування та збереження. Водночас склалася ситуація, коли механізми реалізації таких художніх програм є досить тривалими у часі, складними за процедурними механізмами у комунікаціях з органами влади (саме у час війни). Також потрібно додати, що донедавна українська комеморативна практика перебувала у полоні посттоталітарних художніх монументальних форм вираження, домінували масивні монументи та пам'ятники, які вичерпали себе у сучасних європейських гуманістичних підходах вшанування жертв [1; 3].

Політика пам'яті є складовою частиною комеморації та необхідною умовою для формування історичної пам'яті, має вирішальне значення для формування суспільної свідомості про трагічні та доленосні події, якими є війна. Досвід європейських країн та США показує, що комеморативна політика під час війни є потужним та дієвим інструментом, адже формує колективну пам'ять та узгоджує політичний клімат у комунікації спільнот, сприяє встановленню соціального діалогу та порозуміння, створює основу для національного консенсусу і розвитку державницької свідомості [26; 24; 22].

Для організації сучасного суспільного буття України, формування його посттоталітарної парадигми, переходу на європейські стандарти важливим є вивчення та залучення принципів європейської моделі пам'яті та меморіальної політики. На думку В. Бабки: «... політика пам'яті повинна відповідати таким принципам: відповідності завданням суспільного розвитку; узгодженості стратегій реалізації різними суб'єктами політичного процесу; врахування станів колективної свідомості, неофіційного рівня пам'яті; несуперечності реаліям історичного розвитку здобуткам історичної науки; відсутності імперативності та фізичного насилья; використання когнітивних особливостей та процесів пам'яті» [1, с. 210].

Одним із важливих компонентів європейського досвіду є модель меморіальної політики у вшануванні пам'яті цивільних жертв, що сфокусована і на цивільних, і на військових втратах, а також на повсякденному досвіді пересічних мешканців у час трагічних подій [20]. Такий комплексний погляд на жертвність спільноти і серед військових, і серед цивільних сприяв формуванню соціально-ціннісного дискурсу: усі постраждали в конфлікті своєю жертвністю докладаються до перемоги. Так, коли війська фашистської Німеччини нещадно бомбардували британські міста під час Другої світової війни, суперечка щодо увіковічення пам'яті загиблих цивільних привела до появи різноманітних художньо-матеріальних форм пам'яті. Перші меморіальні об'єкти було споруджено у час конфлікту як пам'ятні знаки та прості композиції, що згодом трансформувалися у більш масштабні художньо-естетичні споруди [20].

Покажемо роль Кенотафу у Лондоні, який із меморіалу, присвяченого загиблим у Першій світовій війні, перетворився на національний меморіал загиблим у Другій світовій війні, а згодом став символічним загальнонаціональним місцем пам'яті, який щорічно вшановує монарх Великої Британії [6; 15; 25].

Цей художньо-естетичний компонент в акумулюванні трагічного соціального досвіду відображає важливість формування колективної меморіальної пам'яті засобами художньо-образного втілення. Символічна мова меморіальних арт-об'єктів цивільним жертвам озвучує важливі наративи: найбільша кількість жертв була серед цивільного населення, яке опинилося в місцях бойових дій та постраждало від свавілля ворога. J. Duyster Borredà наголошує на важливості меморіальної взаємодії з місцями терористичних атак, оскільки це «... дає змогу розвивати контрнативи, які руйнують появу аморальних контекстів, що підтримують тероризм, і запобігають формуванню деструктивних мілітарних ідей» [20].

Цей європейський досвід свідчить, що процеси, спрямовані на формування колективної пам'яті про цивільних жертв війни та тероризму, зосереджені на збереженні та вшануванні їхньої пам'яті, визнанні жертвності, запобігатимуть появі криз соціально-історичного розвитку у майбутньому.

Розглянемо важливе та чутливе з багатьох позицій питання стосовно вшанування пам'яті загиблих у час війни: чи варто одразу формувати меморіальні зони, предметно рефлексувати з приводу трагічної події (подій), чи потрібно чекати на формування більш виваженої оцінки, затягнутої у часі? З цього приводу О. Довгополова, співзасновниця та кураторка Платформи культури пам'яті «Минуле / Майбутнє / Мистецтво» зазначає, що попри те, що доцільніше створювати меморіальні зони згодом, після війни, потрібно одразу формувати / підтримувати меморіальні проекти, ініційовані громадами, професійними спільнотами та безпосередньо громадянами, що потребують художньо-символічного відображення свого болю, пам'ятного місця. Тому «... ми опиняємося в розтяжці між баченням нормального меморіалу, який пройде довгий шлях до реалізації, і абсолютно природним бажанням людей якимось зафіксувати, пропрацювати свій біль тут та зараз» [13].

У цьому річищі розробники вже згаданої «Концепції комплексної меморіалізації Бабиного Яру...» зазначають, що на сучасному етапі «... спостерігається збільшення ініціаторів створення меморіалів і скорочення часової дистанції між травматичною подією та її меморіалізацією» [12, с. 51]. Вважаємо, що правильною відповіддю держави або місцевої влади стане підтримка комеморативних проектів і з мінімальною бюрократизацією процесу погодження та створення пам'ятних місць. У кризовий, переломний

час, який переживає Україна, «... меморіали стають точками об'єднання <...> залишається побачити, як відбуватимуться меморіальні процеси та їхні наміри в коротко- та середньостроковій перспективі <...> меморіали, особливо "домінуючі", можуть, своєю чергою, стати місцями конфліктів і суперечок. Моменти політичного переходу рясніють спробами приректи незручне минуле та часто приречені на забуття» [25].

Меморіальні споруди у час війни є важливим інструментом згуртування та об'єднання спільнот, мобілізації суспільства, підтримки патріотичних настроїв та легітимації дій влади. Водночас у мирний час ці пам'ятки можуть стати предметом політичних маніпуляцій та використовуватися для наві'язування певної ідеологізованої інтерпретації історії. Таким чином, комеморативна політика в переломні часи історії та у час війни є складним та багатограним явищем, яке потребує виваженого та неупередженого підходу для забезпечення єдності суспільства та збереження національної пам'яті.

Іншим важливим питанням є розмежування понять колективної та історичної пам'яті. Першу, як багатограний соціально-психологічний феномен, формують та репрезентують соціальні групи, вона багато в чому є протилежною до поняття «історична пам'ять». Як зазначає С. Васько, «... серед всіх відмінностей найважливішим є те, що колективна пам'ять нездатна існувати без особистісного враження й емоційно-ціннісний складник тут є максимально вагомим. У колективній пам'яті закарбована групова ідентичність, а від обраної ідентичності залежать колективні спогади» [4, с. 84]. Колективна пам'ять формується завдяки спільному досвіду та різним видам комунікації у спільноті між членами групи. Соціальні межі визначають конкретні події та їхню інтерпретацію як віддзеркалення колективної свідомості, що може відрізнитися від індивідуальних спогадів. Наприклад, політичні чи культурні еліти можуть впливати на формування певних наративів про історичні події, підкреслюючи їхні ідеологічні або політичні цінності. Проте колективна пам'ять формується спорадично і є результатом взаємодії між індивідами в процесі спільної комунікації та взаємодії.

Інформація та інтерпретації передаються через різні соціальні канали, що сприяє формуванню спільних переконань та значень. Такий процес конструює колективну пам'ять як інтерактивний та контекстуальний феномен, який постійно змінюється та адаптується під впливом соціальних та культурних змін. С. Васько наголошує, що «... колективна пам'ять обмежена соціальними рамками пам'яті, що вибірково визначають, які саме спогади зберігатимуться. Водночас колективні спогади конструюються в процесі комунікації, а природа колективної пам'яті є інтерактивна та залежна від контексту» [4, с. 84]. Серед компонентів, які посилюють колективні спогади, ретранслюють

трагічні наративи від покоління до покоління є художній дискурс — скульптури, пам'ятні дошки, меморіали у локаціях, важливих з погляду комунікаційних вузлів інфраструктури.

Художнє опрідечування колективної пам'яті є важливою частиною культурної політики держави як складова загальнодержавного курсу, що реалізується за допомогою ЗМІ, меморіальних практик, творів мистецтва тощо. Скажімо, художній задум меморіальної композиції, впливаючи на внутрішній світ реципієнта, передовсім викликає емпатію та поза тим здатен формувати історичні наративи про колективний досвід війни, спрямовані у майбутнє. В контексті об'єктивації досвіду спільноти художній задум постає «... особливим типом тексту <...> механізм його функціонування, відповідно, представляє собою складну систему взаємодії форми та змісту, тобто взаємозалежних між собою плану вираження й плану змісту (смислу)» [17, с. 184]. Спрямований на формування насамперед колективної пам'яті про війну, спорудження меморіальних скульптур, які нагадуватимуть та вшановуватимуть жертви російсько-української війни, він є важливим з позиції фіксації та етичного осмислення травматичного досвіду спільноти.

Передовсім, на нашу думку, меморіальний арт-об'єкт як сакральне місце для місцевої спільноти, де фіналізовано трагічний аспект буття співмешканців, «... виступає в ролі фундаментальної категорії в системі локальної (місцевої) історії, причому перевага віддається позначенню ним не території, а укоріненого на ній місцевого співтовариства» [16, с. 55].

У цьому питанні потрібно враховувати наративний компонент як сукупність трагічних індивідуальних історій, що формують колективну пам'ять як сукупність пов'язаних між собою реальних чи вигаданих подій, фактів або вражень, що спрямовані на цілісність тексту (художнього задуму). Як комплексний соціально-психологічний феномен, носієм якого є соціальні групи, колективна пам'ять «... нездатна існувати без особистісного враження й емоційно-ціннісний складник тут є максимально вагомим. У колективній пам'яті закарбована групова ідентичність, а від обраної ідентичності залежать колективні спогади» [4, с. 84].

Сукупність арт-об'єктів у локації великого міста впливає на формування спільної меморіальної історії, акумулювання колективного досвіду війни як великої трагічної історії держави «... у трьох темпоральних векторах: минулому (збереження, відтворення, вшанування пам'яті), сучасному (оцінка суспільного становища, орієнтування, демонстрація зразків поведінки та стимулювання діяльності в конкретній ситуації), майбутньому (окреслення можливих і бажаних програм розвитку держави, мобілізація суспільства для їхнього втілення)» [2, с. 9].

Таблиця 1. Порівняння регламентуючої (адміністративна) та відкритої (європейські стандарти) моделей державної підтримки меморіальних практик

Етап	Характер політики	
	Регламентуюча	Відкрита
Розробка концепції	Вузьке коло односторонніх. Одноособне прийняття рішення	Залучення широкого кола митців та діячів
Погодження остаточної форми проекту	Волонтеристське рішення, нав'язування свого бачення проекту. Одноособне прийняття рішення	Проведення відкритого конкурсу, обговорення переваг і недоліків пропозицій, публічний вибір найкращої пропозиції
Узгодження реалізації проекту з органами влади (вибір місця розташування, погоджувальна документація тощо)	Кулуарні домовленості з владою, мінімальна інформація для суспільства	Проведення широкої дискусії із залученням представників громадянського суспільства, зацікавлених осіб територіальної громади. Прийняття рішення за згодою із громадою
Схема фінансування	Фінансується проект, підтриманий виключно владою або меценатами	Фінансується проект, відібраний на підставі відкритого конкурсу
Взаємодія з громадськістю та зацікавленими сторонами	Відсутність комунікації та взаємодії	Транспарентна взаємодія та узгодження питань, що становлять зацікавленість для громади

Джерело: узагальнено автором у процесі роботи над проектом

При цьому варто також зауважити, що з огляду на європейську та американську комеморативну практику, меморіальні споруди за своїм художнім задумом є полістилістичними за способом втілення. Символізм задуму акумулює колективні архетипи у прочитанні комеморативної ідеї та міфологічний образний компонент, що формує інтертекстуальну місткість у декодуванні авторського витвору та його сприйняття. Авторські візії у площині такого задуму часто є еkleктичними у реалізації: базуються на комбінванні фігуративності, використанні почасти релігійних та міфологічних тем, втілених як традиційними, так і модерними засобами вираження. Водночас ідея комеморативного задуму повинна бути зрозумілою, не обтяженою для сприйняття різними прошарками спільноти — від професіоналів до пересічних мешканців. Цей інтерпретаційний компонент виключає герметичність сприйняття та дає змогу створити справжній соціально відкритий, відвідуваний проект-локацію на художній та меморіальній карті міста.

На підтвердження наших конотацій представимо проект меморіальної композиції Богдана Мазура «Пам'яті цивільних жертв». Це перша спроба у міському просторі Києва створити таке сакральне місце. Схожі пам'ятні скульптури вже є у багатьох містах, проте у столиці таке меморіальне місце відсутнє. Концепт задуму спрямований на те, щоб уникнути усталених способів художнього втілення жертвовності. Тому для постаменту використано плити-перекриття із понівеченого російською ракетою житлового будинку. В центрі розташовано мідну панель, на зворотному боці якої викарбувано зображення людських постатей. Їхні контури — неначе лики ангелів, позбавлені статі та віку. Постаючі неначе лики вічної людської

душі, вони символізують ідею пекельного горна війни, яка страчує усіх — дітей і дорослих, чоловіків та жінок, молодих та літніх.

Цей символічний задум втілено за допомогою використання рельєфного моделювання — принципу конформи Олександра Архипенка. Рух сонця небосхилом має впливати на ефект сприйняття скульптурної композиції. У кожен час доби, відповідно до освітлення, має відбуватися своєрідний рух контурів людських постатей на монументі. Використовуючи скульптуру-конформу, митець кидає виклик традиційним рішенням і прагне якомога чуттєвіше взаємодіяти з реципієнтом, створюючи своєрідний монолог живих перед невинно вбитими. Як художньо-символічний та соціальний простір для роздумів, оповідей та взаємодії з трагічними історіями, задум, на нашу думку, дозволяє кожному долучитися з особистою травматичною історією до формування спільної колективної пам'яті. Тут немає ані своїх, ані чужих, біль буття та жорстокість війни усіх об'єднують у спільному покаянні.

При цьому, окрім художньої складової скульптурної композиції Б. Мазура, важливими виявилися злагоджені соціальні комунікації, пов'язані з її безпосередньою реалізацією у міському архітектурному просторі. Не меншого значення у процесі реалізації проекту Б. Мазура набуло дотримання своєрідного балансу між відповідністю задуму до державних нормативних документів та його підтримки фаховою спільнотою, а також лідерами соціальних груп. На жаль, у реаліях війни навіть найбільш довершений із художньої точки зору проект може не реалізуватися, коли з деталями його втілення всебічно не поінформовані усі зацікавлені сторони. У таблиці 1 здійснено порівняльну характеристику регламентуючої та відкритої моделей

Таблиця 2. Узагальнена інформація щодо реалізації меморіального проекту (на прикладі м. Києва)

Вид об'єкта	Законодавчі акти	Підстави	Місце розташування	Конкурс
Пам'ятник, монумент, меморіал державного значення	Постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2004 № 1181 «Деякі питання спорудження (створення) пам'ятників і монументів» Порядок затверджений Наказом Державного комітету України з будівництва та архітектури, Міністерства культури і мистецтв України від 30.11.04 № 231/806 Рішення Київської міської ради від 21 березня 2024 року № 22/7988 Про затвердження Порядку встановлення меморіальних дощок у місті Києві	Указ Президента України, Рішення Кабінету міністрів України	Визначається виконавчим органом місцевої влади, чи в програмі конкурсу	Обов'язковий замовник конкурсу: Мінкульт
Пам'ятник, монумент, меморіал місцевого значення, пам'ятний знак	Рішення КМУ, Рішення КМДА, Розпорядження КМДА	Рішення КМУ, Рішення КМДА, Розпорядження КМДА	Визначається виконавчим органом місцевої влади, чи в програмі конкурсу	Обов'язковий замовник конкурсу: Мінкульт, або Департамент містобудування та архітектури (ВОКМДА)
Інші витвори монументального мистецтва	ДБН, Закон про благоустрій	Завдання на проектування	Визначається проектною документацією — проект благоустрою парку, проект реконструкції скверу, проект капітального ремонту площі і т. п.	Не обов'язково

Джерело: узагальнено автором у процесі роботи над проектом

взаємодії у підтримці меморіальних практик як державною (регіональною) владою, так і соціальними групами. На підставі цього компаративного аналізу можемо говорити про основні дискурсивні питання, які поставили перед робочою групою проекту навіть при тому, що опрацювання емпіричного досвіду у процесі узгодження художнього задуму та його реалізації визначило превалювання відкритої моделі над регламентуючою.

Для розуміння процесуального та нормативного поля, яке обумовлює діяльність у сфері розробки та встановлення меморіальних проектів, логіки основних елементів базової комунікації, представимо також узагальнену інформацію щодо їх реалізації залежно від виду об'єкта у таблиці 2.

Відповідно, можемо зазначити, що роль державних інституцій у предметному полі дослідження має вирішальне значення для формування множинних спогадів про цивільні жертви, створення трибун для відкритого обговорення [23]. Саме держава разом із громадськими інституціями спільно створюють «політику пам'яті», роль якої полягає у «формуванні історичної пам'яті етнічної та національної спільноти» [5].

Їхня роль не обмежується лише створенням художніх пам'ятних місць, а потребує комплексного

розв'язання питання: чітке, логічне та систематизоване нормативно-правове забезпечення вшанування пам'яті цивільних жертв і загалом культурна політика держави, а також науково-дослідних інституцій з порушеної проблематики, наукової та просвітницької літератури, музеїв, меморіалів тощо. Ці ініціативи спрямовані на формування мультиперспективного підходу в інтерпретації історії та забезпечення стимулювання громадянської активності, критичного мислення та дискусій стосовно репрезентації минулого та сучасних викликів, зумовлених війнами, тероризмом та насильством [21].

Водночас громадські організації відіграють надважливу роль у формуванні суспільної думки, оскільки вони є істотними учасниками громадського життя, які сприяють залученню громадян до участі у прийнятті рішень, обговоренні суспільно значущих питань політики і законодавства. Їхній вплив на формування суспільної думки можна розглядати через кілька аспектів. Так, реалізація меморіального проекту, особливо в контексті взаємодії з органами влади у час війни, вимагає ретельного планування, координації та врахування різноманітних аспектів — від концептуального задуму до фінансування та логістики. Це зумовлює суттєву зміну підходу держави до реалізації меморіальних проектів.

Зокрема, треба змінити підходи, які залишилися з радянських часів, з регламентації та бюрократизації цієї діяльності, коли держава виконує роль гегемона. Варто перейти на відкриту модель з використанням європейських стандартів й цінностей, коли держава реагує на запити суспільства і громадян. У цьому контексті важливим є узгодження думок усіх учасників соціальної взаємодії: автор — робоча група проєкту — державні та муніципальні органи влади, професійні спільноти та соціальні векторні групи. У час війни роль останніх помітно зросла. Саме соціальні групи та лідери їхніх думок відчутно впливають на формування т. зв. іміджу просування проєкту, затребуваність втілення комеморативного задуму саме у час воєнного лихоліття.

На основі представленого проєкту можемо зазначити, що хоч у процесі реалізації влада й висуває певні вимоги до самого задуму меморіальної композиції (табл. 2), проте зацікавлені сторони — серед яких блогери, громадські діячі та професіонали — мають свої думки та погляди, що потребують формування обоюдної доктрини взаємозумовлених дій. Сучасний ландшафт комунікації змінюється з появою блогерів та соціальних медіа, які можуть швидко поширювати думки, спричиняти активні громадські дискусії, порушувати питання художньої відповідності задуму, його інклюзивності тощо. Проте часто їхні думки безапеляційні і не налаштовують на продуктивну дискусію.

Залучення широкого кола представників художньо-професійних та соціальних спільнот спрямоване на те, щоб уникнути єдиного, «офіційного» наративу. Популяризувати меморіальний мистецький проєкт можна за допомогою різних засобів: місцеві газети, соціальні медіа, творчі мережі та електронні портали. Крім того, меморіал можна рекламувати за допомогою освітніх ресурсів і публічних і освітніх програм, а також через партнерство з місцевими громадськими організаціями. Як зазначає G. Dalbo, «... меморіали вже давно є місцями, де не лише публічно згадують і оплакують своїх загиблих, а також виражають і передають свої колективні цінності, зобов'язання та побажання» [22, с. 1].

Відповідно, серед основних кроків для забезпечення формування збалансованої моделі взаємодії та інформаційно-комунікативної узгодженості серед стейкхолдерів важливим є залучення широкого кола митців та діячів для професійних експертних оцінок задуму, обговорення його переваг і недоліків, а також проведення широкої дискусії із залученням представників громадянського суспільства, представників територіальної громади для узгодження питань, важливих для місцевої громади, в ареалі якої буде реалізовано проєкт.

Висновки. На підставі отриманого досвіду у просуванні меморіального проєкту Б. Мазура «Пам'яті цивільних жертв» та аналізу усталених форм комеморативної політики хочемо зазначити, що роль держави

є вирішальною для збереження історичних наративів пам'яті у формуванні національної ідентичності. У цьому контексті запровадження в Україні відкритої моделі державної підтримки меморіальних практик на противагу регламентуючій дасть змогу комплексно, спільно з громадськістю реалізовувати такі проєкти, не чекаючи закінчення війни. Врахування широкого кола думок зацікавлених сторін сформує необхідну прозору взаємодію, спрямовану на реалізацію не просто офіційного символу пам'яті, а меморіальної зони справжнього об'єднання спільноти.

Навіть якщо фінансування проєкту відбувається коштом меценатів, його реалізація має бути прозорою, в тісній взаємодії з громадськістю та представниками векторних соціальних груп. Такий підхід дозволяє нівелювати протиріччя, які можуть виникати у частині обґрунтування основних позицій стосовно доцільності чи недоцільності реалізації проєкту в той чи інший час суспільно-історичного поступу.

Пропонований до аналізу меморіальний проєкт Б. Мазура є глибоким за художнім втіленням комеморативної ідеї у час війни. Цьому сприяє використання принципу рельєфного моделювання, започаткованого О. Архипенком. Художньо-символічний простір задуму, його образно-значеннєва відкритість до прочитання дозволяють кожному долучитися до формування спільної колективної пам'яті зі своєю особистою травматичною історією. У процесі просування проєкту важливими виявилися соціальні взаємодії, базовані на балансі між відповідністю задуму до державних нормативних документів та його підтримкою фаховою спільнотою, а також лідерами соціальних груп.

Стосовно форм меморіалізації зазначимо, що проєкт Б. Мазура позбавлений радянських та імперських форм втілення. Важливою для авторського задуму є ідея особистої скорботи у спільності символічного прочитання. Завдяки таким символічним концептам, багатофункціональним з точки зору соціальних ролей і місій, формується просопографічний простір сучасної комеморації, де досить зворушливі та художньо вдало скомпоновані, глибоко особисті історії закарбовані у лаконізм художньої форми, замінюють ідеологічно вмотивовані усталені монументальні арт-об'єкти. Цей підхід уможливить продуктивне втілення інформаційно-культурних та просвітницьких аспектів сучасної культурної політики України у фіксації та політиці.

Відповідно й участь держави в політиці пам'яті, централізованій чи децентралізованій, є важливою для сприяння продуктивній множинній пам'яті, яка поважає принцип субсидіарності та заохочує відкрите обговорення. Ініціативи держави щодо меморіалізації, такі як створення законів та узгодження нормативно-правового забезпечення про пам'ять, архівів, дослідницьких інститутів, підручників, музеїв і меморіалів, а також судових процесів, комісій правди та інших пам'ятних

символів, спрямовані на сприяння мультиперспективному підходу в вивченні історії та у формуванні нового типу меморіальних практик в Україні. Ці комеморативні

ініціативи стимулюватимуть громадянську активність, критичне мислення та дискусію стосовно репрезентації минулого та сучасних геополітичних викликів.

Література

1. Бабка В. Політика пам'яті: спроба теоретичного синтезу, моделі впровадження та роль у перехідному суспільстві // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2014. № 6 (74). С. 201–215. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/babka_polityka.pdf (дата звернення: 10.02.2024).
2. Бабка В. Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 20 с. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/dis_Babka.pdf (дата звернення: 10.02.2024).
3. Баханов К. Меморативна політика незалежної України // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненський державний гуманітарний університет ЗДГУ. 2009. Вип. 17. С.45–47.
4. Васько С. Формування та трансформація феномену колективної пам'яті у меморіальну політику: дипломна робота бакалавра з політології; Львівський національний університет імені Івана Франка, філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки. Львів, 2022. 95 арк. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/01/Vasko-Sofia_Dyplom.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
5. Євсєєв К. Історична та колективна пам'ять як феномен // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013. 2 (64). С. 157–167. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/evseev_istorychna.pdf (дата звернення: 20.02.2024).
6. Зернецька О. Концепція історичної пам'яті у Великій Британії // Проблеми всесвітньої історії. 2018. № 1. С. 122–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prwh_2018_1_8 (дата звернення 20.03.2024).
7. Киридон А. Історична пам'ять і історична травма: понятійний дискурс // Слов'янський вісник: збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки» Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського інституту. 2009. Вип. 8. С. 3–8.
8. Киридон А. Колективна пам'ять в темпоральному модусі репрезентації // Київська старовина. 2010. № 4. С. 96–105.
9. Киридон А. Конструкт «колективна пам'ять» у фокусі часу: теоретичний дискурс // Слов'янський вісник: Збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки» Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету. 2010. Вип. 10. С. 65–71.
10. Киридон А. Політика пам'яті в Україні (1991–2015 рр.) // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2015. Вип. 15. С. 244–250. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/25124/1/Kyrydon.pdf> (дата звернення: 10.02.2024).
11. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіакультури // Вісник Львівського університету. 2009. Вип. 32. С. 153–163. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2009.32.4047> (дата звернення: 30.04.2024)
12. Концепція комплексного розвитку (меморіалізації) Бабиного Яру з розширенням меж Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр» / Геннадій Боряк (голова), Олександр Лисенко, Віталій Нахманович, Анатолій Подольський (заступники голови), Тетяна Пастушенко (секретар) [та ін.]; Інститут історії України НАН України. Ред. 2-га, випр. та допов. Київ: Інститут історії України НАН України, 2021. 200 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0014254> (дата звернення: 25.04.2024).
13. Котубей-Геруцька О. Вшанування героїв — про національні військові меморіальні кладовища у світі, проблеми пам'яті й залучення громади. Суспільне культура. URL: <https://suspinne.media/culture/485755-vsanuvanna-geroiv-pro-nacionalni-vijskovi-memorialni-kladovisa-v-sviti-problemi-pamati-j-zalucenna-gromadi/> (дата звернення 20.02.2024)
14. Культурна спадщина та національна безпека: аналіт. доп. / В. Потапенко та ін. Київ: НІСД, 2023. 58 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-09/ad_kult_spad_nac_bezp_06092023.pdf (дата звернення: 11.01.2024).
15. Литвак О. Меморіальний простір Великої Британії щодо Першої світової війни // Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини: Збірник матеріалів III Міжнародної наукової конференції студентів та молодих вчених, м. Вінниця. 23 квітня 2021 р. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2021. С. 353–355.
16. Маклюк О. Історична пам'ять та політика пам'яті в умовах трансформації центральносхідної Європи // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2011. Вип. XXX. С. 223–232.
17. Мішалова О. Історичний нарратив як форма організації та репрезентації історичного знання // Актуальні проблеми духовності зб. наук. праць. 2011. С. 184–213.
18. Нагорна Л. Поняття «місце пам'яті» в системі memory studies // Регіональна історія України. 2014. Вип. 8. С. 55–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/reisuk_2014_8_5 (дата звернення: 07.04.2024).
19. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь / Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валєвський О. А., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін. Київ: НІСД, 2019. 144 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-09/dopovid_polityka_druk_03.pdf (дата звернення: 10.02.2024).
20. Симоненко І. Перспективи створення музею політичних репресій в Україні у контексті формування історичної пам'яті // Стратегічні пріоритети. 2007. № 3(4). С. 41–47.
21. Baranowska G., Castellanos-Jankiewicz L. Historical Memory in Post-communist Europe and the Rule of Law: An Introduction // European Papers. 2020. Vol. 5. No. 1. P. 95–106. URL: https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf_version/

EP_eJ_2020_1_5_SS1_Articles_Intro_Grazyna_Baranowska_Leon_Castellanos_Jankiewicz_00386.pdf ISSN 2499-8249 DOI: 10.15166/2499-8249/386

22. Dalbo G. Memorializing the Holocaust: Public Art, Collective Memory, and Upstander Education // *The Holocaust: Remembrance, Respect, And Resilience*. URL: <https://psu.pb.unizin.org/holocaust3rs/chapter/why-is-there-a-holocaust-memorial-here/> (access date: 20.01.2024).

23. Duyster Borredà, J. *Europäische Erinnerungskulturen 2014: Konferenzreport, Berlin, 16.–17. Dezember 2014*. Stuttgart: IFA (Institut für Auslandsbeziehungen E.V.). URL: <https://opus.bsz-bw.de/ifa/frontdoor/deliver/index/docId/454/file/ifa> DOI: <https://doi.org/10.17901/akbp1.04.2015> (access date: 24.03.2024).

doi.org/10.17901/akbp1.04.2015 (access date: 24.03.2024).

24. Pfeil, U. The role of the State in remembrance policy. *Chemins de memoire*. URL: <https://www.cheminsdememoire.gouv.fr/en/role-state-remembrance-policy> (access date: 24.03.2024).

25. Sharrock, J. M. The bombing of British cities and the contesting of remembrance: WWII civilian experience and its commemoration since 1945. Doctoral thesis (Ph.D), UCL (University College London). 2022. URL: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10152511/> (access date: 24.03.2024).

26. Viejo-Rose, D. (2011). Memorial functions: Intent, impact and the right to remember. *Memory Studies*, 4(4), 465–480. DOI: <https://doi.org/10.1177/1750698011411367>

References

Babka, V. (2014). Polityka pamiaty: sproba teoretychnoho syntezu, modeli vprovadzhennia ta rol u perekhidnomu suspilstvi [The politics of memory: the attempt of theoretical synthesis, models and the role in transitional society]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 6(74), 201–215. Retrieved from https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/babka_polityka.pdf [in Ukrainian].

Babka, V. (2017). *Istorychna pamiat yak factor politychnoho vplyvu v nezalezhnii Ukraini* [Historical Memory as a Factor of Political Influence in Independent Ukraine] [Candidate's thesis abstract, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine]. Retrieved from: https://npu.edu.ua/images/file/vid-il_aspirant/dicer/D_26.053.12/dis_Babka.pdf [in Ukrainian].

Bakhanov, K. (2009). Memoratyvna polityka nezalezhnoi Ukrainy [The memorial policy of independent Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyzniano i vsesvitnoi istorii. Naukovi zapysky Rivnenskyi derzhavnyi humanitarnyi universytet ZDHU*, 17, 45–47. [in Ukrainian].

Baranowska, G. & Castellanos-Jankiewicz, L. (2020). Historical Memory in Post-communist Europe and the Rule of Law: An Introduction. *European Papers*, 5(1), 95–106. Retrieved from https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf_version/EP_eJ_2020_1_5_SS1_Articles_Intro_Grazyna_Baranowska_Leon_Castellanos_Jankiewicz_00386.pdf DOI: 10.15166/2499-8249/386.

Boryak, H., Grynevich, V., Gutor, M., Kashevarova, N., Kot, S., Krupina, V., Levitas, F. et al. (2021). *Kontsepsiia kompleksnoho rozvytku (memorializatsii) Babynoho Yaru z rozshyrenniem*

mezh Natsionalnoho istoryko-memorialnoho zapovidnyka "Babyn Yar" [The concept of comprehensive development (memorialization) of Babyn Yar with the expansion of the boundaries of the National Historical and Memorial Reserve "Babyn Yar"]. Ministry of Culture of Ukraine; NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine; National historical and memorial reserve "Babyn Yar," Kyiv. Retrieved from: <http://resource.history.org.ua/item/0014254> [in Ukrainian].

Dalbo, G. (n. d.). Memorializing the Holocaust: Public Art, Collective Memory, and Upstander Education. *The Holocaust: Remembrance, Respect, and Resilience*. Retrieved from <https://psu.pb.unizin.org/holocaust3rs/chapter/why-is-there-a-holocaust-memorial-here/>

Duyster Borredà, J. (2014). *Europäische Erinnerungskulturen 2014. Konferenzreport, Berlin, 16.-17. Dezember*. Stuttgart: IFA (Institut für Auslandsbeziehungen E.V.). Retrieved from: https://opus.bsz-bw.de/ifa/frontdoor/deliver/index/docId/454/file/ifa_Edition_Euro_Erinnerungskulturen.pdf DOI: <https://doi.org/10.17901/akbp1.04.2015>.

Konyk, A. (2009) "Istorychna pamiat" ta "polityka pamiaty" v epokhu mediakultury [Historical memory and the politics of memory in a media-cultural era]. *Visnyk Lviv University*, 32, 153–163. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2009.32.4047> [in Ukrainian].

Kotubei-Herutska, O. (2023, May 30). *Vshanuvannia heroiv — pro natsionalni viiskovi memorialni kladovyshcha u sviti, problemy pamiaty y zaluchennia hromady* [Commemorating heroes: On the national military memorial cemeteries around the world, the problems of memory and community involvement]. Retrieved

- from: <https://suspilne.media/culture/485755-vsanuvanna-geroiv-pro-nacionalni-vijskovi-memorialni-kladovisa-v-sviti-problemi-pamati-j-zalucenna-gromadi/> [in Ukrainian].
- Kyrydon, A. (2009). Istorychna pamiat i istorychna travma: poniattynyi diskurs [Historical memory and historical trauma: a conceptual discourse]. *Slovianskyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats. Seriia "Istorychni ta politychni nauky" Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu ta Rivnenskoho instytutu*, 8, 3–8. [in Ukrainian].
- Kyrydon, A. (2010). Konstrukt "kolektyvna pamiat" u fokusi chasu: teoretychnyi diskurs [The construct of "collective memory" in the focus of time: a theoretical discourse]. *Slovianskyi visnyk: Zbirnyk naukovykh prats. Seriia "Istorychni ta politychni nauky" Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu ta Rivnenskoho instytutu slovianoznavstva Kyivskoho slavistychnoho universytetu*, 10, 65–71 [in Ukrainian].
- Kyrydon, A. (2010). Kolektyvna pamiat v temporalnomu modusi reprezentatsii [Collective memory in the temporal mode of representation]. *Kyivska starovyna*, 4, 96–105 [in Ukrainian].
- Kyrydon, A. (2015). Polityka pamiaty v Ukraini (1991–2015 rr.) [Politics of memory in Ukraine (1991–2015)]. *Ukraina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny*, 15, 244–250. Retrieved from: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/25124/1/Kyrydon.pdf> [in Ukrainian].
- Lytvak, O. (2021). Memorialnyi prostir Velykoi Brytanii shchodo Pershoi svitovoi viiny [The British Commemoration of the First World War]. *Travnevi studii: istoriia, politolohiia, mizhnarodni vidnosyny: Zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii studentiv ta molodykh vchenykh, m. Vinnytsia. 23 kvitnia 2021 r.*, (pp. 353–355). Retrieved from <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/10981> [in Ukrainian].
- Makluk, O. (2011). Istorychna pamiat ta polityka pamiaty v umovakh transformatsii tsentralnoskhidnoi Yevropy [Historical Memory and the Politics of Memory in the Transformation of Central and Eastern Europe]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu*, XXX, 223–232.
- Mishalova, O. (2011). Istorychnyi naratyv yak forma orhanizatsii ta reprezentatsii istorychnoho znannia [Historical narrative as a form of organisation and representation of historical knowledge]. *Aktualni problemy dukhovnosti: zb. nauk. prats.* 184–213. [in Ukrainian].
- Nagorna, L. (2014). Poniattia "mistse pamiaty" v systemi memory studies [The concept of "memory site" in the system of memory studies]. *The regional history of Ukraine*, 8, 55–74. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/reisuk_2014_8_5 [in Ukrainian].
- Pfeil, U. (n. d.). The role of the State in remembrance policy. *Chemins de memoire* Retrieved from <https://www.cheminsdememoire.gouv.fr/en/role-state-remembrance-policy>
- Potapenko, V. et al. (2023). *Kulturna spadshchyna ta natsionalna bezpeka: analit. dop.* [Cultural heritage and national security: analytical report]. Kyiv: National Institute for Strategic Studies. Retrieved from: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-09/ad_kult_spad_nac_bezp_06092023.pdf [in Ukrainian].
- Sharrock, J. M. (2022). *The bombing of British cities and the contesting of remembrance: WWII civilian experience and its commemoration since 1945.* [Doctoral thesis, UCL (University College London)]. Retrieved from <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10152511/>.
- Symonenko, I. (2007). Perspektyvy stvorennia muzeiu politychnykh represii v Ukraini u konteksti formuvannia istorychnoi pamiaty [Perspectives on the Creation of a Museum of Political Repression in Ukraine in the Context of Forming Historical Memory]. *Strategic priorities*, 3(4), 41–47. [in Ukrainian].
- Vasko, S. (2022). *Formuvannia ta transformatsiia fenomenu kolektyvnoi pamiaty u memorialnu polityku: diplomna robota bakalavra z politolohii* [Formation and transformation of the phenomenon of collective memory into memorial policy: a bachelor's thesis in political science]. [Bachelor's thesis, Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science, Lviv, Ukraine]. Retrieved from https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/01/Vasko-Sofia_Dyplom.pdf [in Ukrainian].
- Viejo-Rose, D. (2011). Memorial functions: Intent, impact and the right to remember. *Memory Studies*, 4(4), 465–480. DOI: <https://doi.org/10.1177/1750698011411367>.

- Yablonskyi, V., Lozovyi, V., Valevskyi, O., Zdioruk, S., Zubchenko, S. et al. (2019). *Polityka istorychnoi pamiaty v konteksti nationalnoi bezpeky Ukrainy: analit. dopovid* [The Policy of Historical Memory in the Context of Ukraine's National Security: Analytical Report]. Kyiv, National Institute for Strategic Studies. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-09/dopovid> [in Ukrainian].
- Yevseyev, K. (2013). Istorychna ta kolektyvna piamat yak fenomen [History and collective memory as a phenomenon]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 2(64), 157–167. Retrieved from: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/evseyev_istorychna.pdf [in Ukrainian].
- Zernetska, O. (2018). Kontseptsia istorychnoi pamiaty u Velykii Brytanii [The Concept of Historical Memory in the United Kingdom]. *Problemy vsesvitnoi istorii*. 1, 122–133. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/prwh_2018_1_8 [in Ukrainian].

Herasymchuk V.

Commemorative Practices During the War: Bohdan Mazur's project *Memory of Civilian Victims*

Abstract. The article explores actual issues related to the memorial aspect of commemorating the fallen civilians of Ukraine as a result of Russian aggression, focusing on the creative aspects of the commemorative issue in the space of urban architecture and forms of social communication aimed at creating such memorial zones as a part of the collective memory and commemorative policy of the state as a whole. The aim of the paper is to analyze creative practices and socio-cultural (institutional) interactions that strive to implement memorial cultural policy during the war. The subject field of the article is the practical implementation of the idea of the memorial architectural project *In Memory of Civilian Victims* by Bohdan Mazur, a famous Ukrainian sculptor. It is on the example of the implementation of B. Mazur's memorial project that the author highlights contradictory approaches and views, problem areas of this project's implementation: from the forms of memorialization of tragic events to the ways of communicating with authorities, opinion leaders, and professional experts on this issue in the context of wartime.

Keywords: commemoration, memorial cultural policy, historical memory, memorial sculpture, Bohdan Mazur, socio-cultural communications, commemorative policy, institutional interaction, authorities, opinion leaders.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2024